

BLEIBURG I KRIŽNI PUT - NA PUTU POVRATKA KROZ PODRAVINU »STATIONS OF THE CROSS« AT BLEIBURG - RETURN THROUGH PODRAVINA

Martina Grahek Ravančić

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

10000 Zagreb

Primljeno / Received: 30. 10. 2007.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 5. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 355.257.7(497.1=163.42)"1945"

341.322.5(497.1=163.42)"1945"

323.281(497.5-3 Podravina)"1945"

SAŽETAK

U radu se analiziraju najvažnije historiografske kontroverze vezane uz događaje s Bleiburga i križnog puta. Redom događanja s kraja Drugoga svjetskog rata prate se slom Nezavisne Države Hrvatske (NDH), povlačenje velikog broja vojske i civila prema Zapadnim saveznicima u Koruškoj, pregovori u bleiburškom dvorcu, izručenje zarobljene kolone i dugotrajan povratak u domovinu - s osvrtom na događanja sa šireg područja Podravine.

Ključne riječi: Bleiburg, križni put, žrtve, izručenje, logori, Podravina

Key words: Bleiburg, stations of the cross, victims, deportation, and concentration camps, Podravina

Ishod Drugoga svjetskog rata nazirao se već krajem 1944. godine, kada Zapadni saveznici, potpomognuti jedinicama Crvene armije zaokružuju svoje napredovanje. Početkom svibnja 1945. godine kraj Drugoga svjetskog rata bio je samo pitanje dana. Izbijanjem Crvene armije na Odru i Nisu težište operacija usmjereno je u berlinskom pravcu. U nizu operacija Crvena armija zauzela je Beč (13. IV.) te u konačnici Berlin (2. V.).¹ Na konačni ishod upućivali su i uspjesi Zapadnih saveznika u borbi protiv Nijemaca u Italiji (29. IV. u Veneciji je potpisana kapitulacija tamošnjih njemačkih snaga), kao i na zapadnoj bojišnici u Njemačkoj i Austriji.² Općim nadiranjem rasipaju se snage Trećeg Reicha, točnije jedinice skupine armija E pod zapovjedništvom generala Alexandera Löhra, koje su držale liniju obrane na području Grčke. Takvo stanje na terenu te činjenica da je NDH jedina u Europi dočekala početak 1945. kao saveznica Trećeg Reicha, uvelike je odredila politički i ratni položaj NDH, čije se područje značajno sužava, posebno od jeseni 1944. godine.³

U ožujku 1945. sovjetsko-njemačka bojišnica protezala se linijom Odra - Slovačke Rudne planine - Esterg - Blatno jezero - uz i kroz područje NDH - Drava - Dunav - Bosut - ušće Drine -

¹ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941. - 1945. (od drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede)*, ur. Velimir Terzić (Beograd, 1965.), 581., 623.

² Stjepan KEREČIN, »Svetski rat, Drugi«, *Vojna enciklopedija*, sv. 9., ur. Nikola Gažević (Beograd 1975.), 437.-455.

³ Ivo PERIĆ, »Slom Nezavisne Države Hrvatske u proljeće 1945. godine«, *Vjesnik HAZU*, Zagreb 1995., br. 4-5, 51.-55.; Vidjeti i: I. PERIĆ, »Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskoga rata«, u: *Spomenica. Bleiburg 1945. - 1995.*, ur. Mirko Valentić (Zagreb 1995.), 25.-28.

Brčko - Doboj - Sarajevo - Banja Luka - Bihać - Gospić - Karlobag. Sve bržim napredovanjem Zapadnih saveznika linija bojišnice na prostoru NDH značajno se sužavala, zaokružujući prostor između Bilogore, rijeka Ilove i Une te prilaza Karlovcu.⁴ Takvu liniju bojišnice održavalo je pet vojnih zborova Oružanih snaga NDH (OS NDH), o čijem brojčanom stanju krajem 1944. i početkom 1945. postoje različite, više ili manje utemeljene procjene.⁵ Prema novijim istraživanjima Davora Marijana proizlazi da je u završnici rata stalno prisutno smanjenje snaga NDH, čemu u prilog govore i podaci Glavnog štaba NOV-a i PO-a Jugoslavije od 9. prosinca 1944., prema kojima hrvatske divizije NDH (osim 14. i 15.) iznose oko 91.000 ljudi.⁶ Prema tome Marijan zaključuje: »Brojno stanje cjelokupnih oružanih snaga NDH (...) nije moglo biti veće od 100.000 ljudi.«⁷ Ova brojka ne čini se nerealnom, no treba napomenuti da zbog nedostatka službenih popisa i ona predstavlja samo okvirnu procjenu. Nešto konkretnije brojke odnose se na brojčano stanje Jugoslavenske armije (JA), čijih je 700.000 boraca postrojenih u I., II., III. i IV. JA pripremljeno za konačni obračun.⁸ Na sastanku od 26. veljače do 2. ožujka maršal J. Broz Tito sastao se sa zapovjednicima četiriju jugoslavenskih armija⁹ te je pred njih postavio zadatak da »oslobode jugoslavenske narode na njihovoj cjelokupnoj etničkoj teritoriji zaključno sa Istrom, Slovenačkim primorjem i Koruškom i okruži, prinudi na kapitulaciju ili uništi glavne snage okupatora i njihovih suradnika, koje su se u proleće 1945. godine zatekle na prostoru Zagreb - Maribor - Celovec (Klagenfurt) - Trst. Predviđeno je da se grupnim snagama probije front u Lici i Sremu, a zatim energičnim i smelim nadiranjem levog krila (4. armija) uz jadransku obalu ka Trstu, Soči i gornjem toku Drave i desnog krila (3. armija) dolinom Drave ka Koruškoj, uz istovremeno jake napade s fronta (ka liniji Zagreb - Karlovac i dalje ka Sloveniji) i uz maksimalno angažovanje snaga u pozadini neprijatelja, da se zatvori obruč oko okupatorskih i kvislinških trupa u oblasti Julijskih Alpa i Karavanki i prisile na kapitulaciju.«¹⁰

Završne operacije započela je IV. JA pod zapovjedništvom generala Petra Drapšina u pravcu Istre, preko Primorja i Like, da bi izbila na Soču i prodrila u Austriju. Koča Popović zapovijedao je II. JA čiji je smjer bio k Uni i Kupi, s konačnim smjerom prema Zagrebu.¹¹ Prva JA Peke Dapčevića dobila je nalog da nastupa preko Save i Drave, kao i III. JA pod zapovjedništvom Ko-

⁴ S. KEREČIN, »Svetski rat, Drugi«, *Vojna enciklopedija*, sv. 9., 446.-447.; Vidjeti i: Anđelko MIJATOVIĆ, »Politički i vojnički kraj NDH«, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 23/1995., br. 3, 498.

⁵ Vidjeti npr. Vjekoslav VRANČIĆ, »Postrojenje i brojčano stanje Hrvatskih oružanih snaga u godinama 1941. - 1945.«, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana* (Buenos Aires 1953.), 141.-169.; Fedor DRAGOJLOV, »Rat od 1941. do 1945. na području Nezavisne Države Hrvatske«, *Hrvatska*, br. 19 (211), 10. listopada 1956.; Ante LJERKIĆ, »Od Ivan Planine do Bleiburga«, 11.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. Vinko Nikolić i Frano Nevistić (München-Barcelona 1976., 1977.), 134.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. V. Nikolić (Zagreb 1993.); Zdravko DIZDAR, »Brojbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941. - 1945. godine«, *ČSP*, 24/1996., br. 1.-2., 161.-197.; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V., knj. 34. (Beograd 1966.), dok. br. 110.; Nikola ANIĆ, »Osnovni podaci o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945.«, u: *Za pobjedu i slobodu - Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije (učesnici govore)*, gl. ur. Ivo Matović (Beograd 1986.), 115.; Josip JURČEVIĆ, *Bleiburg: jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima* (Zagreb 2005.), 205., 207.; MLADENKO COLIĆ, »Kolaboracionističke oružane formacije u Jugoslaviji 1941. - 1945. godine«, u: *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, knj. 2. (Beograd 1977.), 61.-79.

⁶ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V., knj. 36. (Beograd 1986.), 525.-564.

⁷ Davor MARIJAN, »Ustaške vojne postrojbe«, neobjavljeni magistarski rad (Sveučilište u Zagrebu 2004.), 66.

⁸ M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu 1941. - 1945.* (Beograd 1988.), 324.

⁹ Isto, 321.-322.; Narcisa LENGEL-KRIZMAN, *Zagreb u NOP-u* (Zagreb 1980.), 281.

¹⁰ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom II, knj. 15, dok 197, 198.; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941. - 1945.* (Od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede), gl. ur. Velimir Terzić Beograd 1965, str. 634-635.; M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu*, 322.

¹¹ Koča POPOVIĆ, *Beleške uz ratovanje (Dnevnik, Beleške, Dokumenti)* (Beograd 1988.), 314.-315.

ste Nađa,¹² koja je nastupala od Donjeg Miholjca do Dalja, međurječjem Save i Drave, prema Zagrebu i Mariboru, sve do Klagenfurta, gdje se trebala spojiti s IV. armijom.¹³ Ofenzivu je činilo više međusobno povezanih i usklađenih operacija (ličko-primorska, sarajevska, srijemsko-slavonska, riječko-tršćanska, karlovačka) i akcija kod Zidanog Mosta, Celja, Šoštanja, Slovenjgradca, Dravograda te Bleiburga.

Napredovanjem partizanskih jedinica (Crna Gora, Srbija, Hercegovina, Dalmacija), praćenih jedinicama sovjetske i bugarske armije te povlačenjem njemačkih postrojbi (na prostoru NDH našlo se približno 400.000 njemačkih vojnika) i OS NDH, počinje povlačenje stanovništva iz raznih krajeva BiH te južnih dijelova Hrvatske. Ante Ljerkić navodi da su za povlačenje bila uglavnom tri razloga: »popuštanje Nijemaca, nestašica streljiva i prisutnost ruskih i bugarskih trupa u zaleđu preko Drave«. ¹⁴ Prema sjećanjima, mnogi ljudi napuštaju svoje domove iz straha, ali i zbog neslaganja s novom vlasti. »Gdje god su partizani dospjeli, počeli su s paušalnim likvidiranjem ljudstva, zatvorima i kaznama bez ikakva, pogotovo nepristrana, pravedna suda.« ¹⁵ Većina njih povlači se prema Zagrebu, u koji kako navodi Narcisa Lengel-Krizman »počinju pristizati sve veći broj neprijateljskih vojnih snaga, a uz njih naviru i grupe civilnog stanovništva u bijegu pred partizanskim snagama, zbog svog dotadašnjeg protunarodnog rada ili zavedene ustaškom propagandom.« ¹⁶ O samim pripremama i provedbi povlačenja nema mnogo spomena, no nije začuđujuće da je Vladimir Šklopčan zaključio kako je bolje organizirano povlačenje bilo teško izvesti s obzirom na činjenicu da su kolone civila koje su bježale na zaprežnim kolima zagušile protočnost prometnica i time stvarale paniku među izbjeglicama. ¹⁷

Očekivanje naglih promjena u završnici Drugoga svjetskog rata, čiji se ishod već mnogo ranije naslućivao, bilo je uzaludno. Iščekivanje nekog novog naoružanja predstavljalo je uzaludnu nadu, a vremenski okviri nisu ostavljali prostora za veće promjene (ako je i bilo pravih naznaka). U postojećim uvjetima, s postupnim napredovanjem jedinica JA, vlada NDH donijela je odluku o povlačenju vojske. S vojskom se povlačio i određeni broj civila, čiji je konkretniji broj teško utvrditi. Velik dio iskaza potvrđuje strah koji je zavladao pri partizanskom zauzimanju pojedinih krajeva. Cjelokupno stanje, bez obzira na pojedine iskaze, zasigurno nije omogućilo organizirano povlačenje prema unutrašnjosti pa se Zagreb, kao konačno odredište velikog dijela kolona, često opisuje kao »prava košnica ljudstva, kao da se cijela Hrvatska u njega slegla«. ¹⁸ Procjene koje nam govore o ondašnjem broju stanovnika u Zagrebu kreću se između petsto tisuća i milijun sta-

¹² O djelovanju Treće armije vidjeti: Kosta NAĐ, *Pobeda* (Zagreb 1980.); Jovo POPOVIĆ, *Druže Tito, rat je završen 15. maja 16,00 na Dravi*. (Zagreb 1985., Beograd 1986.); Sreta SAVIĆ - Žarko ATANACKOVIĆ, *Treća armija* (Novi Sad 1981.), 320.-333.; Milutin MORAČA, »Operacije Prve i Treće armije u završnoj ofenzivi oslobođenja Jugoslavije«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 123.-164.

¹³ M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu 1941. - 1945.*, 322.-323.; Petar GRAČANIN, »Završna ofenziva Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 51.-64.

¹⁴ A. LJERKIĆ, »Od Ivan Planine do Bleiburga«, 44.; Vjekoslav LUBURIĆ, »The End of The Croatian Army«, u: *Operation Slaughterhouse*, 43.-71.; John Ivan PRCELA, Dražen ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust - dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji* (Zagreb 2001.), 39.

¹⁵ Lucijan KORDIĆ, »U danima srdžbe i gnjeva«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, prir. Vinko Nikolić (Zagreb 1998.), 112.

¹⁶ Narcisa LENGEL - KRIZMAN, *Zagreb u NOB-u* (Zagreb 1980.), 276.; N. LENGEL - KRIZMAN »Oslobođenje Zagreba«, u: *Oslobođenje Hrvatske 1945. godine*, 97.-108.; Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II* (Zagreb 1986.), 274.

¹⁷ Vladimir ŠKLOPAN, »Povlačenje hrvatskih oružanih snaga u svibnju 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, ur. Jozo Marević (Zagreb 1994.), 78.-79.

¹⁸ L. KORDIĆ, »U danima srdžbe i gnjeva«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 116.

novnika.¹⁹ Na sveukupno ozračje utjecala je brojna prisutnost njemačke vojske.²⁰ Narcisa Lengel-Krizman navodi kako je »Zagreb tada pružao gotovo paničnu sliku«, a »njemačke su jedinice, koje bi stizale u Zagreb, nastavljale odmah pokret dalje, što je bio znak da Nijemci ne namjeravaju braniti Zagreb«.²¹

Jednako tako i posljednja linija obrane, tzv. Zvonimirova linija (»Postav Zvonimir«), koja se trebala protezati od Karlovca prema Dugom Selu, Vrbovcu, Križevcima, Koprivnici, Dravi i položajima Druge njemačke tenkovske armije u Mađarskoj, u travnju 1945. nije nigdje dovršena, a najvećim dijelom nije niti započeta.²² Stoga se čini da je i ovo bila još jedna varljiva nada koja u svom začetku nije imala mogućnosti za održanje.

U okolici i južno od Koprivnice stajale su 11. zrakoplovna i 22. pješaka divizija, I. hrvatski zdruk, XXI. Planinski zbor sa 181. divizijom te III. i II. zbor. Pred Dugim Selom bila je njemačka 41. divizija, odakle se prema zapadu nastavlja XV. planinski zbor, 104. lovačka jedinica, 7. SS divizija, 372. divizija te IV. i V. zdruk.²³ Treća JA osvojila je Koprivnicu 5. svibnja, Ludbreg 6. svibnja, Varaždin, Varaždinske Toplice i Križevce 7. svibnja. Prva JA zauzela je područje Čazme i Kutine, a u borbama od 1. do 7. svibnja zauzet je Karlovac.

S obzirom na ukupan rasplet događaja, vlada NDH pokušala je više puta uspostaviti kontakt sa Zapadnim saveznicima. Bezuspješno se pregovaralo s izaslanicima četnika Draže Mihailovića te ljubljanskim biskupom Gregorom Rožmanom i generalporučnikom Lavom Rupnikom.²⁴ U istom tonu završio je i Memorandum (spomenica) koju je, 3./4. svibnja vlada NDH odlučila uputiti Zapadnim saveznicima u Caserti.²⁵

Partizanskim nadiranjem i predajom njemačkih snaga u Italiji 2. svibnja 1945., general Löhr (od 26. ožujka 1945. vrhovni zapovjednik Jugoistoka, a od 28. ožujka i operativni zapovjednik snaga Trećeg Reicha i OS NDH) isti dan obavještava Pavelića o nemogućnosti obrane Zagreba i povlačenju njemačkih postrojbi prema Sloveniji, gdje će nastaviti borbu na crti Maribor - Celje.²⁶ Primivši vijest, vlada NDH našla se u nezavidnoj situaciji i iako su postojala podijeljena mišljenja, odlučila se za opće povlačenje 5. svibnja.²⁷

Povlačenje sa »Zvonimirove linije« kretalo se sljedećim pravcima: I. zbor pod zapovjedništvom Ante Moškova u smjeru Varaždin - Ivanec - Krapina - Rogatec - Celje (106 km); II., III. i IV. zbor s generalom Josipom Metzgerom u pravcu Zagreb - Novi Dvori - Rogatec - Celje (116 km); V. zbor i general Ivo Herenčić Samobor - Zidani Most - Celje (124 km). Prethodnicu po-

¹⁹ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 29.-32.; Ante BELJO, *Yugoslavia Genocid. A documented Analysis/ Yugoslavia: genocid: dokumentarna analiza* (Sudbury 1985.), 88.-98.; N. LENGEL - KRIZMAN, *Zagreb u NOB-u*, 53.

²⁰ Ivan KOŠUTIĆ, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, II. dio (Zagreb 1994.), 313.-314.

²¹ N. LENGEL-KRIZMAN, *Zagreb u NOB-u*, 276. Iste podatke prenosi i B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II*, 274.

²² Erich SCHMIDT-RICHBERG, *Der Endkampf auf dem Balkan, Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen* (Heidelberg, 1955.), karta broj 5. Prema nekim podacima unutar te linije bili su i Sisak i Petrinja. Vidjeti: Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941. - 1945* (Zagreb 1977., 1978.), 308.-309. (bilj. 340.).

²³ Ernest BAUER, »General Löhr i kapitulacija njemačke vojske pred Bleiburgom«, *Hrvatska revija*, god. XX., sv. 4(80), München, prosinac 1970., 751.-752.

²⁴ Svetomir ĐUKIĆ, »Iz šume u emigraciju«, u: *Povlačenje 1945. Krivci i žrtve*, ur. Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan (Zagreb 2000), 285.-302.; B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II*, 281.-288.

²⁵ O tome više: Jerome JAREB i Ivo OMRČANIN, »Croatian Government's Memorandum to the Allied Headquarters Mediterranean, May 4, 1945.«, *Journal of Croatian Studies*, Vol. XXI., (New York 1980.), 133.; V. VRANČIĆ, *S bielom zastavom preko Alpa (u misiji Hrvatske državne vlade za predaju hrvatskih oružanih snaga)* (Buenos Aires 1953.).

²⁶ E. BAUER, »General Löhr i kapitulacija njemačke vojske pred Bleiburgom«, 752.; Josip ALEKSIĆ, »Vojnički aspekti hrvatskog povlačenja u svibnju 1945.«, u: *Na Prekretnici*, sv. 7, (ur. Jure Petričević) (Brugg 1986.), 33.

²⁷ Kazimir KATALINIĆ, »Konac NDH, povlačenje, bleiburški pregovori, predaja«, u: *Bleiburg 1945. - 1995.*, 41.-43.

vlačenja činio je V. zbor generala A. Moškova, a zalaznica su povlačenju bile snage generala V. Luburića.²⁸

Vlada NDH, visoki državni dužnosnici, crkveni dostojanstvenici i predstavnici kulturnog života napustili su Zagreb 6. svibnja. Nikola Mandić, predsjednik vlade navodi: »Dne 6. V. 1945. ujutro oko 7 sati saopćio mi je poglavnik telefonom da odlazimo iz Zagreba istog dana oko 4 sata posle podne. Poglavnik je odredio i to u vezi sa njemačkim poslanikom da će nas put voditi na Krapinu, Rogašku Slatinu, Maribor, Celovac na Turracherhöhe i da je tamo naše odredište sa nekim već unapred spremljenim hotelima. Poglavnik i vojska trebali su poći naknadno.«²⁹ Poglavnik Ante Pavelić i šesnaest ministara napustili su Zagreb 6. svibnja poslijepodne, krećući se preko Novih dvora (pokraj Zaprešića), Rogaške Slatine, Maribora prema Klagenfurtu.³⁰ To područje bilo je puno partizana, stoga je određen pravac prema Judenburgu, a odatle prema Salzburgu. Poglavnik u pratnji manje skupine uputio se u šumu i, prešavši rijeku Enns, predao se američkim jedinicama.³¹

Većina izbjeglica krenula je iz Zagreba 7. svibnja 1945. godine. »Poslije Vrapča, utonula su naša kola u pravu rijeku velikog mnoštva. (...) Dokle mi je oko dopiralo naprijed i natrag, crnila se je cesta zakrčena vojnicima u manjim ili većim postrojbama ili osamljenima, civilima obaju spolova i svake dobi, automobilima, kolima, biciklima (...).«³²

Dio kolona koji je krenuo prema Rogaškoj Slatini čini se da je taj dio puta prošao bez većih smetnji ili sukoba s partizanima.³³ »Kadkad smo se morali boriti da se u ograničenim brojevima odupremo partizanskim postrojbama (...) No, većinom tog vremena nismo bili ometani.«³⁴ Manji problemi nastupili su kod i nakon Zidanog Mosta.³⁵ Partizanske snage u ovoj fazi još nisu uspijevale zaustaviti napredovanje kolone s obzirom na to da je njihovim jedinicama bilo naređeno da što prije stignu do Koruške.³⁶ Glavni štab Slovenije naredio je 14. udarnoj diviziji da što prije zaposjedne Klagenfurt,³⁷ dok je Štabu IV. JA naređeno da s dvije divizije krene pravcem Tolmin - Trbiž - Villach.³⁸ Posebno je osnovan Motorni odred koji je trebao preko Bazovice, Ajdovščine,

²⁸ V. ŠKLOPAN, »Povlačenje hrvatskih oružanih snaga u svibnju 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 78.; J. ALEKSIĆ, »Vojnički aspekti hrvatskog povlačenja u svibnju 1945.«, *Na prekretnici*, 34.-35.; A. MIJATOVIĆ, »Politički i vojnički kraj NDH«, *ČSP*, 497.-505.

²⁹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 24.; Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Mate RUPIC, »Bleiburg i križni put«, *Marulić*, god. XXIX, br. 5., Zagreb, rujan - listopad 1996., 885.-908.; M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Izjave zarobljenih i izručenih dužnosnika NDH i drugih pojedinaca o povlačenju hrvatske vojske i civila prema Austriji - Građa OZNE za Hrvatsku«, u: *Spomenica Bleiburg*, 93.-94.

³⁰ Jere JAREB, »Sudbina posljednje hrvatske državne vlade i hrvatskih ministara iz Drugog svjetskog rata (Prilog za studiju o hrvatskoj državnoj vladi)«, *Hrvatska revija*, god. XXVIII., sv. 2 (110) (München-Barcelona lipanj 1978.), 218.-224.; Ilija PERUŠINA, »Uspomene iz naše tragedije godine 1945.«, *Hrvatska revija*, god. XXXII., br. 1(125), 1982., 84.-97.

³¹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 19.-23.

³² Danijel CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 2.-4., Paris 1966., 265.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 263.-268.; D. ŠAKIĆ, *S Poglavnikom u Alpama*, 7.-25.

³³ Ivo ROJNICA, *Susreti i doživljaji. Razdoblje od 1938. do 1975. u mojim sjećanjima*, knj. 1. (München 1969., Zagreb 1994.), 260.; A. VOJINOVIĆ, *Tragično finale rata*, u: *Otvoreni dossier: Bleiburg* (Zagreb 1990), 71.; Nikola PAVELIĆ, *Tragom krvi i užasa*, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 193.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 160.; L. KORDIĆ, *U danima srdžbe i gnjeva*, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 120.

³⁴ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 420.

³⁵ Petar S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje (Sjećanja i obrade)* (Zagreb 1983.), 450.

³⁶ Milan BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije* (Zagreb 1976.), 302.; M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu*, 391.

³⁷ Risto STOJANOVIĆ, *Koruška v vrtincu dogodkovob koncu druge svetovne vojne v Evropi* (Ravne na Koroškem 2005.), 18.

³⁸ M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu*, 391.

Tolmina, Kranjske Gore i Villacha stići do Klagenfurta.³⁹ Odlučeno je kako će jedna brigada 14. divizije napredovati prema Dravogradu, a druge dvije prema Černi i Žerjavu. Otpor kod Dravograda bio je prejak⁴⁰ pa su partizanske jedinice preusmjerene prema dolinama Koprivne i Lepene. Nakon kraćih sukoba s njemačkim jedinicama, 6. svibnja, 14. udarna jedinica ušla je u Korušku. U Klagenfurt su zajedno sa Saveznicima 8. svibnja ušli Kokrški i dio Korušskog odreda te 2. brigada »Ljubo Šercer«.⁴¹ Pri takvom rasporedu jedinica u Štajerskoj nije bilo dovoljno snaga JA, te je na ruku neprijatelju išla činjenica da »(...) uopće nismo imali podatke o tome da je na putevima preko Zagorja i Štajerske još gotovo kompletna skupina armija E sa sto hiljada Pavelićevih ljudi i desetak hiljada četnika iz Crne Gore.«⁴²

Stanje se dodatno zakompliciralo dolaskom do Celja 9. svibnja, kada stupa na snagu kapitulacija Nijemaca pred partizanima. Potpisana kapitulacija zasigurno je otežala probijanje izbjegličkih kolona. U Celju su organizirani pregovori s partizanima, na kojima je izbjeglička kolona uspjela osigurati propusnicu za slobodan prolaz dalje.⁴³ Skorim pristizanjem partizanskih pojačanja (dijelovi I. i II. armije) dodatno se otežava ukupno stanje.⁴⁴ »Naši bataljoni su zaposjeli prilaze gradu i počeli ga čistiti od Nijemaca i ustaša. Atmosfera u gradu bila je veoma napeta. Stalno su izbijale manje čarke s pojedinim grupama ustaša. Gradu su sa svih strana pristizale nove kolone Nijemaca, ustaša i četnika.«⁴⁵ U Celju je izgubljena veza s glavnim zapovjedništvom kolone u povlačenju pa stoga ne čudi da se više nije znalo koji je sljedeći cilj.⁴⁶

Od Celja izbjeglička se kolona kreće uglavnom u dva smjera: prema Dravogradu, kamo je krenula glavnina vojske i velik dio civila, te prema Mariboru, kuda su upućivani vlakovi s ranjenicima.⁴⁷ Već 9. svibnja u Maribor s Bugarima ulazi i bataljun Prekomurske brigade, a ubrzo i 51. vojvođanska divizija koja preuzima komandu mjesta. Time je presječena jedna od odstupnica izbjegličke kolone. Što se točno dalje događalo, zbog nepotpunosti podataka prilično je teško rekonstruirati. U daljnjim operacijama JA osjeća se prilična neobaviještenost o pravom stanju snaga koje su se povlačile na prostoru Slovenjgradec - Dravograd. Prema obavijesti, jedinice 51. vojvođanske divizije dobile su naredbu o napredovanju prema okupacijskoj zoni u Austriji.⁴⁸ Dolaskom štaba u Maribor tek 12. svibnja izgubljena su dva dana te je zbog toga bilo otežano »pravovremeno zatvaranje obruča oko neprijatelja«.⁴⁹ Tada je general Kosta Nađ izdao novu zapovijed, prema kojoj 17. divizija ima odmah krenuti iz Slovenske Bistrice, preko Mislinje, Doliča do Dravograda te da se 51. divizija ima uputiti željeznicom iz Maribora prema Dravogradu, kako bi pojačala snage 6. brigade 36. divizije.⁵⁰ Od jutra 12. svibnja počinje prijevoz prema Dravogradu, kamo rukovodstvo 51. divizije stiže isti dan. U noći sa 12. na 13. svibnja na prostor Dravograda stiže i 12. proleterska brigada te se tako zatvara čvrst obruč u sjeverozapadnom dijelu Ju-

³⁹ Isto, 392; Milan RAKO, *Od Trsta do Celovca - zarobljavanje ustaške vlade*, u: *Za pobjedu i slobodu*, 563.

⁴⁰ M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 302.-303.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 364.

⁴¹ Ivan DOLNIČAR, *Okruženje i kapitulacija neprijateljevih snaga u severozapadnom delu Jugoslavije*, u: *Za pobjedu i slobodu*, 535.-537.; R. STOJANOVIĆ, *Koroška v vrtincu dogodkovob koncu druge svetovne vojne v Evropi*, 20.

⁴² K. NAĐ, *Pobeda*, 204.; M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 308.-309.

⁴³ D. CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 268.-269.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 414.-426., 508.

⁴⁴ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 377.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 160.

⁴⁵ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 424.

⁴⁶ A. VOJINOVIĆ, »Tragični finale rata«, u: *Otvoreni dossier: Bleiburg*, 74.

⁴⁷ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 408.-435.; Milan MARUŠIĆ, *Žrtve komunističkih zlodjela na sljemenskim stratištima: Bolnica Brestovac, Gračani, Zagreb, svibanj 1945.* (Zagreb 2002.), 110.; Zvonimir PUŠKAŠ, *Od Maribora do Ovčare, sudbina ranjenika Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske u Mariboru svibnja 1945.* (Zagreb 2002.), 19.-32.

⁴⁸ M. BASTA, *Rat je završio 7 dana kasnije*, 319.

⁴⁹ Isto, 322.

⁵⁰ S. SAVIĆ, *51 vojvođanska divizija*, 206.; S. SAVIĆ, Ž. ATANACKOVIĆ, *Treća armija*, 323.

goslavije.⁵¹ Zbog sve jačeg okruženja zbjega, zakrčenosti putova i uskih prilaznica, kolona prema Slovenjgradecu sporo je napredovala. Koncentriranjem partizanskih snaga dolazi do sukoba na prostoru Gornjeg Doliča i Hude Luknje pa su čak jedinice JA bile prisiljene privremeno napustiti svoje položaje (Turjak i Tolski Vrh). Nakon pristiglih pojačanja krenuo je protunapad u kojem je kolona ostala ispresijecana, a velik dio izbjeglica zarobljen na području Slovenjgradeca.⁵² Rasplet događanja očekivao se na području Dravograda, gdje su već bile bugarske jedinice.⁵³

Jedinice NDH i dio građanstva koji su se uspjeli probiti do Dravograda prije završnog zaokruženja područja (11. - 12. svibnja) svjedoče kako se na dravogradskom polju okupila velika skupina civila te razni rodovi vojski (njemačke, ukrajinske, kozačke, hrvatske, mađarske).⁵⁴ Bugarske jedinice zauzele su mostove, no unatoč tome kolone su krenule dalje i prešle na austrijsko državno područje, na Klagenfurtsku poljanu, kod Lawamünda. Kasnijim dolaskom do Dravograda sve je veći pritisak izbjegličke kolone koja se suočava s organiziranim jedinicama JA. U takvom stanju dolazi do većih sukoba u kojima OS NDH uspijevaju kratkotrajno osvojiti mostove te djelomično izvršiti proboj dalje.⁵⁵ Basta dodaje: »Obrana nije imala potrebne dubine; nedostajalo je snaga. (...) Sada nam je, posljednjeg dana rata, neprijatelj uspio razdvojiti diviziju na dva dijela.«⁵⁶ Bilo je jasno da snage NDH neće uspjeti zadržati mostove pa će i daljnje napredovanje prema Lawamündu, tj. Klagenfurtu biti teško. Zbog toga je odabran sporedni, duži put dolinom rijeke Meže, preko Ravne na Koroškem i Poljana do Bleiburga.⁵⁷ Ujutro 14. svibnja odlučeno je da sve snage poduzmu novi opći napad južno od Dravograda.⁵⁸ Napredovanjem 51. divizija zauzela je Poljane i Ravne na Koroškem te je tako u potpunosti zatvoren prolaz prema savezničkim trupama.⁵⁹ U tako stegnutoj obruču cijela je grupacija koja se našla na širem području Dravograda bila zarobljena.⁶⁰

Dio kolona koji se uspio probiti i dalje je vodio borbe, no do konačnog obračuna došlo je 14. svibnja na području Poljane i 15. svibnja na širem području Bleiburga (Črna - Mežica - Kovšek - Košutnik). Zadržavanjem jednog dijela vojske u borbama kod Poljane, »glavnina ustaško-četničke grupacije doprla je do Bleiburškog polja, južno od Bleiburga«.⁶¹ »U općoj zbrci« dio izbjeglica, ne znajući kuda se kreće, stigao je »na veliku poljanu ispunjenu ljudstvom, zaprežnim vozilima, stokom, kamionima, topovima i drugom ratnom opremom. (...) Odsjaj ognjeva oko kojih

⁵¹ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 434.; M. BASTA, *Rat je završio 7 dana kasnije*, 324.-325.

⁵² N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 193.; A. LJERKIĆ, »Od Ivan planine do Bleiburga«, 68.-69., 84.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 516.-517.

⁵³ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 516.-517.; M. BASTA, *Rat je završio 7 dana kasnije*, 331.

⁵⁴ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 262.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 306.

⁵⁵ A. MIJATOVIĆ, »Izdan nalog za pokret prema Bleiburgu«, *Vjesnik podlistak* (Zagreb), 20. lipnja 2005., 63.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 38; M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 333.-334.; A. LJERKIĆ, »Od Ivan planine do Bleiburga«, 76.-80.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 208.-209.; D. CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 277.-279.; S. SAVIĆ, *51. vojvođanska divizija*, 208.

⁵⁶ M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 339.

⁵⁷ A. LJERKIĆ, »Od Ivan planine do Bleiburga«, 80.-81.

⁵⁸ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 522.-523.

⁵⁹ M. MORAČA, »Operacije Prve i Treće armije u završnoj ofanzivi oslobođenja Jugoslavije«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 163.

⁶⁰ M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu*, 397.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 517.; J. ALEKSIĆ, »Vojnički aspekti hrvatskog povlačenja u svibnju 1945.«, u: *Na prekretnici*, 41.-43.; K. NAĐ, *Pobeda*, 214.; A. LJERKIĆ, »Od Ivan planine do Bleiburga«, 95.

⁶¹ I. DOLNIČAR, »Okruženje i kapitulacija neprijateljevih snaga u severozapadnom delu Jugoslavije«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 540.; K. NAĐ, *Pobeda*, 214.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić i Mate Rupić (Slavonski Brod 2005.), 112.; M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 342.; Miljenko PERIĆ, *1945. - 1995. Bleiburg. Svjedočanstvo* (Zagreb 1995.), 22.-27.

se okupljaju ljudi daju cijeloj slici pomalo sablasan izgled«. ⁶² Dolaskom na Bleiburško polje završeno je osmodnevno povlačenje. Daljnja sudbina krojena je na pregovorima koji su se u prisustvu britanske, jugoslavenske vojske te vojske NDH održali u dvorcu Thurn-Valassina. S britanske strane pregovore je vodio brigadni general Patrick T. D. Scott, zapovjednik 38. irske pješačke brigade. Jugoslavenski pregovarači bili su Milan Basta i Ivan Kovačić Efenka, a NDH su predstavljali Danijel Crljen i Ivan Herenčić. Prema Crljenovim sjećanjima, prvi kontakti s britanskom armijom prošli su u ugodnom ozračju te im je navodno rečeno kako će sutra cijela kolona moći dalje. ⁶³ No, prema zapisima koje nam je ostavio Scott, ta mogućnost nije uopće postojala. Prema naputku višeg zapovjedništva, »oni su se borili protiv Jugoslavena, pomažući Nijemce i sukladno tome moraju postati jugoslavenski zarobljenici«. ⁶⁴ Takav je stav podržala i JA, čiji su izaslanici više puta pred Britancima inzistirali da se ne ometa predaja izbjegličke kolone. ⁶⁵ U tom smislu izdana je 15. svibnja i naredba prema kojoj je predaja odbijena te će se provesti uz upotrebu oružja, ako tako nešto bude potrebno. ⁶⁶

Prema Scottovim sjećanjima, kriza se zaoštrila 15. svibnja. U postojećem stanju nije bio siguran koliko će pomoć imati njegove jedinice ako se, kako navodi, Hrvati ne predaju Jugoslavenima, koji su s druge strane odlučni poduzeti sve mjere pri zarobljavanju. ⁶⁷ U takvom stanju određeno je da će se održati pregovori na koje su pozvani izaslanici objiju strana. Nakon pojedinačnih dogovora koji su prvo održani s predstavnicima JA, a zatim i s izaslanicima NDH, Britanci su zadržali prilično rezolutan stav, prema kojem brojne izbjeglice treba izručiti savezničkoj JA te tako izbjeći odgovornost za brojno mnoštvo. »Naši saveznici partizani priznaju međunarodne ugovore i obvezali su se postupati prema međunarodnim zakonima tako da se vaš svijet nema čega bojati od njih. Vi niste trebali narod zastrašivati svojom propagandom i navesti ga da napusti zemlju bez potrebe.« ⁶⁸ Predstavnici NDH, svjesni ukupnog stanja, ušli su na konačne pregovore gdje im je jugoslavenski predstavnik izložio: »Opkoljeni ste sa svih strana jakim snagama Jugoslovenske armije. (...) Mi vas sada možemo prisiliti na bezuslovnu predaju ili uništiti. (...) U vašem je interesu i interesu spasavanja izbeglog naroda, koga ste povelili u emigraciju, da pristanete na kapitulaciju bez otpora. U ime komande 51. divizije Treće jugoslovenske armije tražim vašu bezuslovnu kapitulaciju. (...) Izbeglo stanovništvo vratit ćemo kućama; celokupna vaša vojska biće, u slučaju da pristanete na bezuslovnu kapitulaciju, sprovedena u zarobljeničke logore; prema pripadnicima vaše armije će se postupati po međunarodnom pravu o ratnim zarobljenicima (...).« ⁶⁹ Ako se nastavi s ratnim operacijama, Basta naglašava kako ih neće »štiti međunarodno pravo o ratnim zarobljenicima«, nego će ih tretirati »kao odmetnike čiju će likvidaciju pomoći i naši saveznici«. Prema Scottovu mišljenju, »uvjeti predaje bili su prilično fair«. ⁷⁰ Suklad-

⁶² Zvonimir BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945. (Dnevnički zapisi)«, u: MIKAŠEK, Đuro, *Našička spomenica* (Našice 1997.), 161.; L. KORDIĆ, »U danima srdžbe i gnjeva«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 121.; Dragutin PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi* (Zagreb 2003.), 65.; A. MIJATOVIĆ, »Probijanje i odmicanje prema Bleiburgu«, *Vjesnik podlistak* (Zagreb), 23. lipnja 2005., 63

⁶³ D. CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 283.

⁶⁴ Jere JAREB i Ivo OMRČANIN, »The end of the Croatian Army at Bleiburg, Austria in May 1945 according to English Military Documents«, *Journal of Croatian Studies*, Vol. XVIII-XIX (1977.-1978.), 52.; Nikolaj TOLSTOJ, *Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski Rog 1945.* (Zagreb 1991.), 103.

⁶⁵ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 555.

⁶⁶ J. JAREB i I. OMRČANIN, »The end of the Croatian Army at Bleiburg«, 25.-26. Prevedeno u: M. BLAŽEKOVIĆ, »Ministar i pokolji. Prilog pitanju odgovornosti za prisilno vraćanje ratnih zarobljenika poslije Drugog svjetskog rata«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 405.-406.

⁶⁷ J. JAREB i I. OMRČANIN, »The end of the Croatian Army at Bleiburg«, 52.

⁶⁸ D. CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 286.-287.

⁶⁹ M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 427.

⁷⁰ J. JAREB i I. OMRČANIN, »The end of the Croatian Army at Bleiburg«, 55.

no tome, Britanci su sva daljnja događanja otklonili na JA i svoju ulogu doživjeli »posrednički«, tj. oni su samo »pomagali u pregovorima oko predaje Hrvata Jugoslavenima, tako da za ove Hrvate Britanci nikada nisu bili izravno odgovorni«. ⁷¹

Iako je 3. svibnja prema odluci britanske vlade i američkog State Departmenta izdana naredba prema kojoj će se svi »jugoslavenski disidenti« smatrati predanim osobljem i s njima će se u tom smislu i postupati, dok će se o njihovu krajnjem raspolaganju raspravljati na razini vlada, ⁷² sama provedba krenula je drugačijim tijekom. Pristizanje brojne vojske i civila (dio se predao Britancima i bio smješten u izbjegličke logore) u Korušku predstavljalo je veliko opterećenje, koje se nastojalo što prije riješiti. Dodatni problem za Britance bilo je nadiranje JA u Julijsku krajinu i Korušku. ⁷³ Sveprisutnija mogućnost otvorenih sukoba s dotadašnjim saveznicima uvelike je oblikovala stanje na terenu. ⁷⁴ Rijetka literatura koja se bavi pitanjem izručenja raspravlja o događanjima u »pozadini« - britanskim štabovima, mijenjaju odluka, koordinaciji savezničke politike i mogućim malverzacijama. ⁷⁵ Iako su takve konstrukcije privlačne, nužno je napomenuti da su spomenuta istraživanja provedena na osnovi samo dijela dokumenata iz britanskih arhiva, s obzirom na to da je većina njih pod embargom i do 75 godina. Stoga takve interpretacije predstavljaju samo jednu od mogućnosti. Ono što je ipak izglednije, ali ne umanjuje težinu stanja, jest da je odluka o repatrijaciji donesena »na temelju razvitka događaja, no sigurno da je bila načinjena razlika između četnika i ustaša«. ⁷⁶ Brojne su izbjeglice predstavljale težak administrativni problem, dovodeći u pitanje »operacijsku efikasnost« britanskog 5. korpusa. Dovoljno ilustrativno govori dopis vrhovnog zapovjednika za Sredozemlje feldmaršala Harolda Alexandra upućen Dwightu Eisenhoweru: »(...) za mene je osnovno da oslobodim svoje linije komunikacija od ovog opterećenja. Bojna gotovost mojih jedinica već je značajno narušena (...)« ⁷⁷ Povrh svega, »Tito je smatran saveznikom, iako je Saveznicima u ono vrijeme zadao mnogo jada«. ⁷⁸

Među mnoštvom koje se našlo na Bleiburškom polju pročula se vijest o bezuvjetnoj kapitulaciji. ⁷⁹ U pomalo kaotičnom stanju jedan dio vojske uništavao je oružje i vozila, drugi su se, organizirani u manjim skupinama, pokušali probiti preko Karavanki, a treći su planirali povratak u domovinu. ⁸⁰ Masa vojnika krenula je prema izlazu iz kotline, krećući se između tenkova i kroz špalir engleskih vojnika, »(...) pretvarajući se tako pomalo u nemoćnu ljudsku masu, umornu i ojađenu. Ali mislili smo bolje je i ovako, nego što gore. To su Englezi. Mi smo njihovi zarobljenici«. Nedugo nakon odbacivanja oružja na putu su ugledali nekoliko naoružanih partizana, čiji se broj stalno povećavao. »Smišljena prijevara bila je na djelu u svom punom jeku. Jer engleskih

⁷¹ Darko BEKIĆ, »'Slučaj Bleiburg': nova istraživanja, nova iskušenja«, *ČSP*, 21/1989., br. 1-3, 204.-205.

⁷² Staniša R. VLAHOVIĆ, *Zbornik dokumenata iz britanske arhive. Anglo - Jugoslavenski odnosi 1941. - 1948.* (Birmingham 1985.), 352.

⁷³ Dušan BIBER, »Britansko - jugoslavanski nesporazumi okrog Koroške 1944 - 1945«, *Zgodovinski časopis*, god. XXXII., br. 4., 1978., 480.; William DEAKIN, »Britanci, Jugoslavlani in Avstrija (1943 - maj 1945), *Zgodovinski časopis*, god. XXXIII., br. 1., 1979., 121.

⁷⁴ D. BIBER, »Britansko - jugoslavanski nesporazumi okrog Koroške 1944 - 1945«, 481.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 583., 595.-612.; D. BIBER, »Međunarodni položaj Jugoslavije u posljednjoj godini drugog svjetskog rata«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 835.

⁷⁵ Više vidjeti: N. TOLSTOJ, *Ministar i pokolji*, passim; N. TOLSTOJ, »Verzija grofa Nikolaja Tolstoya«, u: *Otvoreni dossier: Bleiburg*, 121.-193.; N. TOLSTOJ, »Povijest pred sudom«, *Start* (Zagreb), 6. siječnja 1990., 51.

⁷⁶ Nicholas BETHELL, »Zašto su Englezi izručili zarobljenike«, *Nova Hrvatska*, (London), god. XVII., br. 9., 19. svibnja 1975., 12.-14.; Borivoje M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslavensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi* (Kleveland 1976., Beograd 1990.), 233.-237.

⁷⁷ D. BEKIĆ, »'Slučaj Bleiburg': nova istraživanja, nova iskušenja«, 208.

⁷⁸ B. M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslavensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, 233.-237.

⁷⁹ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 202.

⁸⁰ Isto, 209.

vojnika bivalo je sve manje u našoj blizini, da ih za nepun sat posve nestane s vidika. (...) Englezi su nas ipak predali partizanima.«⁸¹

Prema svemu sudeći, na polju je otvorena vatra na kolonu.⁸² Franci Strle navodi da nije bilo »nikakve topničke pripreme«, a »taj masakr, da ga tako nazovem, napravili su puškomitraljezi šarci. Uvijek velim, imali smo idealne položaje i kratku udaljenost, a pred sobom gomilu...«⁸³ Brojni memoari navode kako je na poljani nastao »(...) pravi pakao. Vatra je neprestano rigala iz tisuća cijevi svih kalibara, uz stravičan vrisak ranjenika, žena i djece te rzanje prestrašenih konja. Mrtvi i ranjeni padali su kao snoplje. Na poljani je nastalo pravo grotlo pakla, pravi masakr.«⁸⁴ Iz ovakvih opisa čini se nemoguće da je u ovim sukobima stradalo samo 16 osoba kako se to često navodi u vojnoj literaturi,⁸⁵ ali jednako tako smatram da broj žrtava nije mogao biti ni tako brojčan kako se spominje u emigrantskoj literaturi.⁸⁶

Prema odluci komande JA zarobljenička kolona upućena je preko Bleiburga, Lipica i Labota. »U toku noći preći će svi na austrijsku teritoriju, maršovati uzduž same naše granice i teško će moći da primete da se skoro neosetno vraćaju u Jugoslaviju. Već izjutra veći deo kolone će biti na mariborskoj komunikaciji, gdje će ih prihvatiti naše jake snage kod Dravograda.« Predani generali trebali su biti vraćeni istim putem kuda se kolona povlačila (Prevalje - Guštanj - Dravograd), a pratili su ih dijelovi 8. brigade.⁸⁷

Nakon izvršene predaje četveroredne kolone vojske i civila našle su se na dugotrajnom putu povratka,⁸⁸ koji je zbog svih mukotrpnih trenutaka poznatiji kao križni put ili marševi smrti. Prije spomenuta dva smjera kretanja spojila su se na području Dravograda, odakle se razdvajaju dva veća pravca povratka.

Prvi: Bleiburg - Dravograd - Slovenjgradec - Velenje - Celje, odakle jedna kolona ide prema Zagrebu, a druga prema Krapini i odatle dalje za Zagreb.

Drugi: Bleiburg - Dravograd - Maribor - Ptuj - Varaždin - Koprivnica - Virovitica - Slatina - Našice - Osijek. Od Osijeka dio zarobljenika upućivan je prema Belom Manastiru, Somboru, Subotici i Novom Sadu te preko Zemuna u Beograd. Od Beograda prema istočnoj i južnoj Srbiji, sve do Makedonije. Drugi dio tjeran je iz Osijeka preko Vukovara, Vinkovaca, Srijema do Srijemske Mitrovice. Od tuda se grupe razdvajaju i jedna kreće prema Šapcu i zapadnoj Srbiji. Drugi dio preživjelih tjeran je dalje u Vojvodinu, preko Pančeva i Vršca za Belu Crkvu, a treći su upućivani iz Osijeka preko Đakova za Slavonski Šamac i Bosnu.

Treći: gornji tok Save, preko Jesenica, Ljubelja i Kranja za Ljubljano. Od tuda križni put jednim dijelom ide prema Zagrebu, drugim prema Novom Mestu i Karlovcu, a treći prema Kočevskom Rogu. Iz Zagreba kolone su nastavljale put kroz Posavinu prema Sisku i Petrinji, zatim Moslavinom za Kutinu i Jasenovac, a od tuda prema Bosni. Druge kolone vođene su preko Dugog Sela, Čazme, Bjelovara, Podravske Slatine, Papuka na Lipik i dalje preko Okučana u Bosnu. Iz Pakraca, Našica i Slavonske Požege put je vodio prema Bosanskom Brodu. Od tuda kolone su usmjeravane u Doboj i Zenicu te prema Sarajevu i Mostaru. Neke kolone iz Zagreba kreću za

⁸¹ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 423.-424.

⁸² P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 564.

⁸³ *Otvoreni dossier: Bleiburg*, 81.

⁸⁴ Zvonimir ZORIĆ, »Put u grotlo pakla«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 294.-295.; N. TOLSTOJ, *Ministar i pokolji*, 105.

⁸⁵ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 564.

⁸⁶ Primjerice Stephen W. Skertic navodi kako je tom prilikom, prema procjenama, stradalo oko 50.000 ljudi; Vidjeti: Stephen W. SKERTIC *The Bleiburg - Maribor tragedy - Croatian golgotha* (Cleveland 1960.), 3.

⁸⁷ M. BASTA, *Rat posle rata*, 106.-107.

⁸⁸ Mato ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, *Republika Hrvatska* (Buenos Aires), br. 109., 10. travnja 1977., 24.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 249.

Karlovac, a od tuda prema Gospiću ili Istri, gdje im se priključuju nove kolone upućene iz Slovenije. Iz Istre kolone idu morskom obalom sve do Crne Gore.

Uz navedene postoje i druge, manje kolone koje su zarobljenike uglavnom vraćale u zavičajna mjesta ili neke od brojnih logora. O svim događajima najbolje svjedoče zapisi koje su ostavili preživjeli zarobljenici »marševa smrti«.⁸⁹

»Kako kolona izlazi iz poljane, izvan kontrole 'savezničkih' tenkova, u pravcu Dravograda priključuju nam se kao pratnja 'stražari' partizani.«⁹⁰ Početna prisutnost britanskih vojnika navela je pripadnike JA na korektan (podnošljiv) postupak prema zarobljenicima.⁹¹ U početku, kako se čini, nije bilo organizirane pratnje,⁹² no s vremenom pritisak je bivao sve jači.⁹³ »Naredili su nam, da moramo gledati u zemlju, te da se ne smijemo obazirati. Tako idemo jedno vrijeme, a oni strogo paze, da li se netko okreće i u tom slučaju odmah pucaju, ubijaju. Idemo i spotičemo se, udaramo jedan o drugog, pa iako gledamo smrti u oči (...).«⁹⁴ Pravi pakao nastaje kod dravogradskog mosta, gdje je kolonu sačekala grupa naoružanih partizana.⁹⁵ Uslijedilo je oduzimanje imovine i bolje odjeće, što se ponavljalo i tijekom daljnjeg puta.⁹⁶ Nakon mosta započela je šezdeset kilometarska utrka do Maribora.⁹⁷ Putem su zarobljenici odbacivali sve što su posjedovali, kako bi što lakše podnijeli napore. »Tjeraju nas dan i noć, neprekidno. Tu i tamo bi malo sjeli, odmorili se, i onda opet 'marš dalje!' Čim bi netko posustao ili pao, odmah bi zaštektao šmajser, ubiju ga na licu mjesta.«⁹⁸ Poneki su ostajali pokraj puta očekujući bolničko vozilo, koje bi ih trebalo otpremiti do bolnice. S vremenom se pronio glas da su sve osobe koje bi se zaustavile, navodno ubijene i da pomoć uopće nije stizala.⁹⁹ Zarobljenike je morila žeđ, no oko svakog bunara koji se nalazio uz put bilo je leševa, pa se nitko nije zaustavljao.¹⁰⁰ Koliko je osoba stradalo putem, teško je konkretnije reći s obzirom na to da je svačiji dojam vrlo osoban. Pojedina sjećanja kažu da su to bile pojedinačne likvidacije, a neki memoari navode kako je već u ovoj fazi značajno smanjen broj zarobljenika u koloni.¹⁰¹

⁸⁹ M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Križni put, logori, gubilišta«, u: *Spomenica Bleiburg*, 149.-150.; Vidjeti i: *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 185.-186.

⁹⁰ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 162.-165.

⁹¹ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 320., 344.; Nikola MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 144.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 249.

⁹² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 322., 350.

⁹³ Zvonimir DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, (Rijeka 1993., 1996., 2001.), 31.; A. MIJATOVIĆ, »Partizani navale na nas kao lešinari«, *Vjesnik podlistak* (Zagreb), 5. srpnja 2005., 63.

⁹⁴ N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 146.

⁹⁵ Zvonimir ZORIĆ, »Dravogradski most - srijeda, 16. svibnja 1945. god. u svitanje dana«, u: *50 godina Bleiburga*, ur. Jozo Marević (Zagreb 1995.), 285.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 357.

⁹⁶ M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 249.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 232., 263.; Frane DUŠEVIĆ, »1945. - put suza i nade (Križni put Jose Duševića iz Ljupča)«, *Zadarska smotra*, god XLVIII, br. 1-3, 1999., 320.-326.; M. PERIĆ, *Svjedočanstvo 1945 - 1995. Bleiburg*, 37.

⁹⁷ Z. ZORIĆ, »Dravogradski most - srijeda, 16. svibnja 1945. god. u svitanje dana«, u: *50 godina Bleiburga*, 286.-287.; Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 164.

⁹⁸ Boris VLAŠIĆ, Aleksandar VOJINOVIĆ, *Križni put* (Zagreb 1991.), 279.-280.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 147.-148.; Nikola JAMBROŠIĆ, »Stotinu dana smrti«, *Start* (Zagreb), 7. VII. 1990., 66.-70.

⁹⁹ Josip PAPIK, »Moji doživljaji one tragične godine«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 182.; J. U., »Svjedočanstvo iz tragičnih dana svibnja godine 1945.«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 283.-287.; Hrvoje HAUPTFELD, »Suza za Bleiburg«, u: Branimir KOVAČEVIĆ, *Suza za Bleiburg* (Zagreb 2003.), 96.-97.

¹⁰⁰ J. PAPIK, »Moji doživljaji one tragične godine«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 182.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 224.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 250.

¹⁰¹ B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 352.

Nakon Dravograda partizanska pratnja bila je sve gušća i naoružanija, nagovješćujući sve teži »tretman«. ¹⁰² »Beskrajna kolona kretala se neravnomjerno, razvlačila se i stezala kao harmonika.« ¹⁰³ Čini se da su prometnice bile poprilično zakrčene brojnim kolonama pa tako jedan od zarobljenika svjedoči kako je u dva dana odmakao od Dravograda samo desetak kilometara. ¹⁰⁴ Kretanje je dodatno otežavala i odbačena mehanizacija i naoružanje na koje su kolone nailazile. ¹⁰⁵ »Marš je bio neljudski; nakon svakih sat i pol marša imali smo po deset minuta odmora, a da se nismo smjeli micati s mjesta.« ¹⁰⁶ Podudarnost svjedočenja omogućuje nam da potvrdimo kako su započele »drastične represivne mjere«. Zanimljivo je da je, prema jednom od svjedočanstava, »u trodnevnom maršu do Maribora, svaki metar zemlje bio je natopljen hrvatskom krvlju«. ¹⁰⁷ Poslijepodne 16. svibnja Basta je krenuo prema Mariboru, u štab armije, dokle je putovao puna tri sata. Iako, naravno, ne spominje nikakve obračune, navodi kako je velika »mračna kolona poraženih« usporila njegovo kretanje. »Kolona se otegla od Dravograda do Maribora, na dužini od gotovo 60 kilometara.« ¹⁰⁸ Cesta je, kako navodi, bila prohodna tek pred Mariborom, gdje je započeo »todtenmarsch« (mrtvački marš) u kojem su zarobljenici tjerani da više puta trče prema i od Maribora. ¹⁰⁹ Tomislav Brozović opisuje »bili smo još potpuno bezimena, amorfna, prevelika masa koju je trebalo smanjiti, što više to bolje, bez ikakve bojazni za posljedice«. ¹¹⁰ Na ulasku u Maribor, kao i mnoge druge gradove, kolonu je dočekivalo stanovništvo. U nekim slučajevima pokušalo je pomoći zarobljenicima donoseći im vode, ¹¹¹ ali nerijetko je doček bio i neugodan - »napravili bi špalir s konjskim kolima, kuda bi kolona imala proći, i na kolima bi postavili civile s trorogim kapama i kolcima, koji bi udarali koga su mogli dohvatiti i stići.« ¹¹²

U gradu je organizirano više logora u kojima su zarobljenici razvrstavani. ¹¹³ Navodno je u domobranskom dijelu logora tretman bio mnogo blaži, ¹¹⁴ dok se u sjećanjima navodi kako su odmah po selekciji uslijedile likvidacije časnika. ¹¹⁵ Čuli smo ne samo pucnjavu nego i krikove žrtava. Par sati nakon toga (...) dotjerano je nas 35 iz moje grupe da zakopavamo, točnije zasipamo leševe pobijenih. Neki od njih nisu još bili izdahnuli te su jaukali ispod već mrtvih ljudi (...). To se događalo za svakih 6 noći moga boravka u vojarni-logoru.« ¹¹⁶ U logorima su provodili i tzv. »prepoznavanja«, ¹¹⁷ nakon kojih su zarobljenici odvođeni. Likvidacije koje se učestalo

¹⁰² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 322.

¹⁰³ Tomislav BROZOVIĆ, »Na cesti Dravograd - Maribor«, *Forum*, god. XXXVII, knj. LXX., br. 4-6., Zagreb, travanj-lipanj 1998., 706.

¹⁰⁴ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 263.

¹⁰⁵ M. BASTA, *Rat posle rata*, 134.

¹⁰⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 322.

¹⁰⁷ B. M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslavensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi* ²²⁸.

¹⁰⁸ M. BASTA, *Rat je završio 7 dana kasnije*, 418.

¹⁰⁹ O. KNEZOVIĆ, *Pokolj hrvatske vojske 1945.*, 15.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 224., 434.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 148.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 344.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 207.

¹¹⁰ T. BROZOVIĆ, »Na cesti Dravograd - Maribor«, 709.

¹¹¹ O. KNEZOVIĆ, *Pokolj hrvatske vojske 1945.*, 16.-17.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 238.; T. OBRDALJ, »Kolona duga više od 70 kilometara...«, u: *Bleiburg 1945. - 1995.*, 133.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 148.

¹¹² N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 196.

¹¹³ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 237., 321.; M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Križni put, logori, gubilišta«, u: *Spomenica Bleiburg*, 145.; Vjekoslav Lujo LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu* (Dubrovnik - Sarajevo 1996.), 35.; T. BROZOVIĆ, »Na cesti Dravograd - Maribor«, 709.-710.; F. DUŠEVIĆ, »1945. - put suza i nade«, 327.-328.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 48.

¹¹⁴ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 237., 321.; V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 36.-37.

¹¹⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 330-331., 433.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 38.-39.

¹¹⁶ M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Križni put, logori, gubilišta«, u: *Spomenica Bleiburg*, 164.-165.

¹¹⁷ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 323.-324.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 413.

spominju čini se da nisu upitne pa je tako, prema svjedočanstvima, velik dio zarobljenika odijeljen i više puta odvođen u Tezno nedaleko od Maribora (danas dio Maribora).¹¹⁸ Zvonimir Dusper našao se u skupini po 28 osoba koje su gole, kamionima otpremene na masovna gubilišta. »Postrojili su nas na sam rub duboke jame. U hipu, nesnalaženju i reskom rafalu strojnica osjetio sam jak trzaj žice na ruci i kroz bljeskove i pucnjavu stropoštao se u mračnu jamu.«¹¹⁹

Kada je pri gradnji mariborske zaobilaznice 1999. otkrivena masovna grobnica na Teznom, započela su istraživanja. Na samo 70 metara protutenkovskog rova tada je ekshumirano 1179 osoba. Nedavna sondiranja (kolovoz 2007.) potvrdila su postojanje groblja na tri lokacije u dužini od oko 950 m. Dr. Mitja Ferenc, voditelj istraživanja i član Komisije Vlade Republike Slovenije, za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta izjavio je da: »Posmrtni ostaci leže u dubini od 1,5 metara, a mogu se pronaći i na dubini od jednoga metra. Širina zasutoga rova je između 3-4 metra. Jednostavnim matematičkim izračunom i usporedbom s iskapanjima koja su izvršena 1999. godine dolazimo do podatka da ondje leži otprilike 15.000 žrtava.«¹²⁰ Ovako velika brojka potvrđuje da žrtve po etičkom pravu ne zaslužuju da se s tim pitanjem olako postupa i manipulira - kako se često događalo u proteklom godinama. Osim toga, ova nastojanja trebala bi biti poticaj za hrvatske istraživače da se »ozbiljnije uhvate u koštac« s pitanjima koja bi (barem se tako navodi) trebala biti od »velikog interesa«.

Isti scenarij odvijao se i na području mariborskog Pohorja (Sveti Areh). Za organizaciju i provedbu likvidacija na Pohorju bio je zadužen Zdenko Zavadlav, bivši zamjenik načelnika OZNA-e za područje Maribora. U svojim sjećanjima navodi: »Knojevcu rasvjetljavaju put s akumulatorskim svjetiljkama, skidaju zarobljenike s kamiona i potom ih tjeraju prema iskopanom grobu. (...) Dolazimo do jame. Skidamo zatvorenike, kako ih ne bi bilo moguće identificirati. (...) Po pet ih dovlače pred jamu i s obje strane strijeljaju s lakim strojnicama, tako da žrtve padaju u jamu. (...) Serijsko strijeljanje se nastavlja. (...) Na koncu knojevcu odnose odjeću na kamione, kako bi je potom uništili.«¹²¹

Iz Dravograda dio kolona krenuo je preko Slovenjgradeca,¹²² gdje su se ponavljale uobičajene slike, prema Celju. U grad je pristiglo i više izbjeglica dopremljenih vlakovima.¹²³ Prolazeći kroz grad, praćeni raznim neugodnim povicima, zarobljenici su smješteni u obližnji logor Teharje.¹²⁴ Prema već poznatom itineraru uslijedila su razvrstavanja, oduzimanja imovine te višednevno odvoženje zarobljenika (Stari Hrastnik, Huda jama, Marnska kapela, rudnik u Dolu, rudnik Ana, Pod Jelenico, Praprotno i dr.). Nakon što bi čuo svoje ime »prozvani je morao prijeći iz ograđenog prostora na logorsku cestu, gdje je bio panj i pokraj njega veliki smotak telefonske žice (...)

¹¹⁸ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945. Dnevnički zapis«, 164.-165.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 149.-150.; Dragutin PELIKAN, *Jedna sudbina i tisuće...* (Slatina 2001.), 35.-36.

¹¹⁹ Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 33.-34.

¹²⁰ »Naredba je morala doći od Josipa Broza Tita!«, *Glas Koncila* (Zagreb), 16. rujna 2007., 8.

¹²¹ Zdenko ZAVADLAV, *Iz dnevnika zapiskov mariborskoga oznovca (Izbrani listi) 1. del: Leto 1945.* (Maribor 1990.), 91.-93.

¹²² Zvonko SPRINGER, *Moj križni put* (Vinkovci 1999.), 170.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 82., 85.-86.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 350.-351.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 250.; Jure ZOVKO, *Križni put i dvadeset godina robije* (Zagreb 1997.), 30.

¹²³ Z. ZAVADLAV, *Iz dnevnika zapiskov mariborskoga oznovca*, 45.-46.; *Vetrinjska tragedija. V spomin nesmrtnim junakom, izdanim u Vetrinju od 27. - 31. maja 1945. in pomorjenim za velike ideje svobode* (Cleveland 1960., Ljubljana 1991.), 88.-90.; Križev pot slovenskega domobranstva (Judenburg oko 1946.), 5.-6.

¹²⁴ *Vetrinjska tragedija*, 90., 92; *Slovenija 1941-1948-1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve*, ur. Franc Perme, Anton Žitnik i dr. (Ljubljana- Grosuplje 1998., 2000.), 447.-449.; Roman LELJAK, *Teharje* (Maribor 1990.), 7., 49.

kojom su onda vezali domobrance, po dvojicu s rukama na leđima«. ¹²⁵ Preko sanduka zarobljenici su se penjali u kamione, gdje su morali kleknuti i pognuti glave. U svakom kamionu bilo je po četiri-pet naoružanih partizana. Prozivka je dugo trajala, a »auto za autom odlazio je sa žrtvama«. ¹²⁶

Iduće veće okupljalište u koje su zarobljenici pristizali s raznih strana (Kranj, Škofja Loka) bio je Št. Vid, točnije nekadašnji samostan (Škofovi zavodi) nedaleko od Ljubljane. »Goni, ulazi! (...) Urlanje i prijetnje izbezumljenih pobjednika poredanih s obih strana ulaza.« ¹²⁷ Većina je izbjeglica cijelo vrijeme bila smještena u dvorištu, gotovo bez ikakve hrane. ¹²⁸ Prema sjećanjima zarobljenici su pojeli sve lišće na okolnom drveću. ¹²⁹ Svjedočanstva opisuju različita maltretiranja koja su se svakodnevno ponavljala: »(...) momke su skinuli do gole kože, natakli im vreće na glavu i natjerali ih na dvorište gdje bi ih mlatili po glavi tako dugo dok jadnici ne bi izdahnu-li«. ¹³⁰ Ovaj logor često se opisuje kao »posljednja stanica« pred Kočevskim Rogom - jednom od najvećih masovnih grobnica na području Slovenije. ¹³¹ Dio zarobljenika dovožen je vlakovima na željezničku postaju u Kočevju, ¹³² a ostatak je zarobljen u Sloveniji, dopremljen teretnjacima. ¹³³ Velik dio zarobljenika doveden je pješice, praćen vojnom stražom. Nakon dolaska zarobljenici su krenuli prema jami. »Na svakih pet koraka stajao je stražar, na svakoj strani po jedan. Svi su imali palice, svaki nas je zaustavio i udarao (...)« ¹³⁴ »Oko jame (...) je bilo sve krvavo i sve puno ljudskog mesa.« ¹³⁵ »Kad su me naterali da trčim, požurio sam što sam brže mogao, jer su me tukli sa obe strane. Kad sam dotrčao do jame, zapazio sam grupu partizana, koji su streljali u jamu još napola žive domobrance i bacali bombe, da je sevalo i grmelo kao da je oluja.« ¹³⁶ Koliko je osoba stradalo na ovom prostoru i danas je otvoreno pitanje. Procjene se penju i do 30.000 osoba, ¹³⁷ a emigrantska literatura nerijetko spominje oko 20.000 žrtava. ¹³⁸ Iako je nezahvalno govoriti o procjenama bez provedenog istraživanja, možda bi ocjene slovenske historiografije, od oko 15.000 stradalih, bile najizglednije. ¹³⁹

Posljednja, za neke i najteža stanica križnog puta na području Slovenije bio je put prema Zidanom Mostu. Sjećanja opisuju: »Vidjeli smo strašne zločine: iznakažena i isječena tijela. O sta-

¹²⁵ *Vetrinjska tragedija*, 112., 115; »Na božjo pot«, u: *Zgodbe mučeništva Slovencev*, 34.; Matjaž KLEPEC, *Teharje so tlakovane z našo krvjo* (Buenos Aires 1973.), 80.; R. LELJAK, *Teharje*, 34., 50., 97.; Jože CERAR, »Isti skozi Teharje in ostati živ«, *Zaveza* (Ljubljana), god. X., br. 2, lipanj 2002., 52.-59.; Janez ZDEŠAR, *Spomini na težke dni* (Ljubljana 1990.), 32.-33.

¹²⁶ *Križev pot slovenskega domobranstva*, 18.

¹²⁷ Mladen ŽIGROVIĆ, »Iz nezaboravnih dana«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 130.

¹²⁸ *Vetrinjska tragedija*, 70.

¹²⁹ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 246.; M. ŽIGROVIĆ, »Iz nezaboravnih dana«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 141.

¹³⁰ *Križev pot slovenskega domobranstva*, 27.

¹³¹ Ušiel sem smrti«, u: *Zgodbe Mučeništva Slovencev* (Buenos Aires 1949.), 10.

¹³² Isto, 11.-12.; N. TOLSTOY, *Celoveška zarota. Vojni zločini in diplomatske tajnosti*, 15.-16.; *V Rogu ležimo pobiti*, 75.-76.; *Ušli so smrti*, 171.

¹³³ *Križev pot slovenskega domobranstva*, 30.

¹³⁴ *Vetrinjska tragedija*, 81.; Tomaž KOVAČ, *V Rogu ležimo pobiti* (Buenos Aires 1968.), 85.; B. M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, 52.; Rudolf MATOLNIK, »Svjedok pokolja u Kočevskom Rogu«, *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. VIII., br. 81., prosinac 1998., 48.

¹³⁵ *Vetrinjska tragedija*, 84.; *Križev pot slovenskega domobranstva*, 30.

¹³⁶ »Ušiel sem smrti«, u: *Zgodbe Mučeništva Slovencev*, 16.; Ivan GUGIĆ, »O pokolju hrvatskih zarobljenika kod Ljubljane i Kočevskog roga«, u: *Bleiburg 1945. - 1995*, 126.-127.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 390.-391.

¹³⁷ Simo DUBAJIĆ, »Ne kajem se što sam ubio 30.000 Hrvata!«, *Globus* (Zagreb), br. 217., 3. veljače 1995., 46.-47., 49.

¹³⁸ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 176.

¹³⁹ *Križev pot slovenskega domobranstva*, 31.; *Vetrinjska tragedija*, 79.-80.

blima su visjela gola tijela, izbodena noževima na mnogim stranama, s izvađenim očima, srcem, jezikom, odrezanim spolnim organima, iščupanim noktima, s izvučenim crijevima, s odsječenim glavama itd.«¹⁴⁰ Dolaskom pred grad, na samom mostu »(...) tada sam vidio, da odbrojavaju i svakog 10. strijeljaju, te mrtva tijela bacaju u rijeku Savu ili Savinju«. Nakon »sita i rešeta« u kojem je nestalo, kako se navodi, »više stotina hrvatskih vojnika«, kolona je krenula dalje.¹⁴¹

Nakon prelaska hrvatske granice kolone su upućivane prema Varaždinu i prema Krapini. Prema iskazima čini se da je pritisak pratnje na ovom dijelu puta malo popustio. »Pod vatrom partizana dobacivali su nam kruha (...)«¹⁴² No, čini se da je partizanska pratnja to zabranjivala, »tu je bilo dosta slomljenih rebara i kičmi i k tome razbijenih lubanja«. ¹⁴³ Kolona upućena prema Varaždinu nastavila je svoj put prema Ludbregu, Koprivnici i Đurđevcu.¹⁴⁴ Na poljani kod Ludbrega zastao je dio zarobljenika koji svjedoče o »neopisivim mučenjima«. ¹⁴⁵ Isti tretman nastavio se i na putu prema Koprivnici, kamo su kolone upućene trčećim korakom.¹⁴⁶ Prema nekim navodima, u Cvetkovcu koji se nalazi na putu prema Koprivnici, bio je organiziran logor iz kojeg su zarobljenici odvođeni na likvidacije u Veliki Poganac i Segovinu.¹⁴⁷ Prema nekim sjećanjima, navodi se da je doček u daljnjim mjestima bio ugodan i da im je dobacivana hrana,¹⁴⁸ dok su tek malo dalje »čekali s kamenjem«. ¹⁴⁹ Prema svemu najpravičnije je zaključiti, kako navodi i jedno od sjećanja, »u nekim selima narod nas je dočekivao s hranom, dok u drugim s batinama«. ¹⁵⁰

Na daljnjem putu prema jugu zarobljenici su zastali u Samoboru,¹⁵¹ gdje je organizirano više manjih logora koji su bili samo prolazna stanica prema Zagrebu, no ostavljali su »(...) mučan i bijedan utisak radi gladi, golotinje, zapuštenosti i teške neizvjesnosti sudbine (...)«. ¹⁵² Na kratkom putu prema Zagrebu kolonu je pratilo stanovništvo, dobacujući hranu.¹⁵³ Na širem području Zagreba organizirano je više, uglavnom tranzitnih logora (Jankomir, na Kanalu, Prečko, Maksimir, na Krematoriju). Većina njih nije bila pripremljena za tolike grupe ljudi pa je velik dio zarobljenika dane provodio na dvorištima.¹⁵⁴ Logori su bili ograđeni žicom, iza koje su se okupljali civili, donoseći hranu i tražeći rodbinu i prijatelje.¹⁵⁵ U zarobljeničkoj svakodnevici logor je »danju spavao, noću 'radio'« (...) Oči su bile uperene prema onim dijelovima logora, posebno čuvanim, gdje su na zemlji sjedili oni 'otpisani'. Čekali su kamione koji su ih odvozili. Svake noći isto.«¹⁵⁶

¹⁴⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 354.

¹⁴¹ N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 196.-197.

¹⁴² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 346.

¹⁴³ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 255.

¹⁴⁴ Zvonimir DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941. - 1948.* (Zagreb-Slavonski Brod 2007.), 190.

¹⁴⁵ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 255.

¹⁴⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 333.

¹⁴⁷ Z. DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine*, 190.

¹⁴⁸ Slavica KUMPF, »Kako sam izbjegla strijeljanje«, u: B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 193.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 346.

¹⁴⁹ S. KUMPF, »Kako sam izbjegla strijeljanje«, u: B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 194.

¹⁵⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 333.

¹⁵¹ Stjepan HERCEG, *Samobor - mali Bleiburg 1945.* (Samobor 1996.), 91.

¹⁵² J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 310.

¹⁵³ Martin GRABAREVIĆ, *Kalvarija hrvatskog vojnika* (Zagreb 1993.), 67.; V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 38.

¹⁵⁴ J. U., »Svjedočanstvo iz tragičnih dana svibnja godine 1945.«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 301.

¹⁵⁵ M. RUPIĆ i Z. DIZDAR, »Križni put, logori, gubilišta«, u: *Spomenica Bleiburg*, 145.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 40.-41.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 242.-243.

¹⁵⁶ Stanko LASIĆ, *Autobiografski zapisi* (Zagreb 2000.), 169.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 101.-103.

Iz Zagreba su preostale kolone vodile u nekoliko pravaca. Jedan je išao Posavinom do Siska i Petrinje te Podravinom prema Kutini i Jasenovcu. Odatle je većina upućena u Bosnu (Kozara, Prijedor, Banja Luka). Druge kolone tjerane su preko Dugog Sela, Čazme, Bjelovara, Slatine, Papuka u Lipik te kroz Okučane u Bosnu. Preko Pakraca, Našica i Slavenskog Broda kolone su dolazile u Bosanski Brod. Neke kolone iz Zagreba kreću u smjeru Karlovca, Gospića ili Istre.

Na putu prema Sisku zarobljenike je pratilo ne previše naklonjeno stanovništvo.¹⁵⁷ Ulaskom u sabirni logor Viktorovac »čuvvari, koji su stajali s obadviju strana vratnice, udaraju koga god dohvate kundacima (...) Stotine padaju pod težinom udaraca. Dio ih ustaje i bježi u logor, da spasi goli život, dok dio onih, koji su bili vođeni i preslabi da izdrže udarce, ostajali su ležati izvan i unutar vratnice (...)«.¹⁵⁸ Dio zarobljenika nastavljao je dalje prema Popovači, Kutini i Novskoj. Na ovom dijelu puta podijeljena je hrana, no opća iscrpljenost od dugotrajnog hodanja značajno je prorijedila kolonu.¹⁵⁹ Prolazak kroz hrvatska sela na području Lipika, Pakraca i Daruvara bio je veliko olakšanje za kolonu.¹⁶⁰ Dio zarobljenika koji nije zaustavljen na sajmištu bez većih maltretiranja nastavio je svoj put prema Grubišnom Polju i Bjelovaru.¹⁶¹ U Bjelovar je pristiglo mnogo kolona koje su vlakom kretale iz Zagreba u pravcu Dugog Sela.¹⁶² Prema izvodu iz operacijskog dnevnika Virovitičke brigade 12. slavonske divizije, u nadnevku 21. do 23. svibnja stoji: »Brigada se nalazila u pokretu i to: Štab sa bataljonima u pratnji zarobljenika pravcem Zagreb - Dugo Selo, gdje su predati zarobljenici, zatim pravac Križevce, gdje su prispjeli i smjestili se u mjesnu kasarnu dana 23. V. 1945. g. III. bataljon nalazi se i dalje u pratnji zarobljenika.«¹⁶³

Dio kolona krenuo je prema Čazmi, »nekim jarugama i potočinama«.¹⁶⁴ Uz jaku kišu, kolona se stalno presijecala, pa »mašinke i toljage nisu mirovale niti pet minuta«, prolazeći kroz, kako se navodi, »dolinu smrti«.¹⁶⁵ Prema nekim iskazima uslijedila su i odbrojavanja sa začelja kolone te likvidacije.¹⁶⁶ Dolaskom u Bjelovar, prema iskazu, u jednoj od kolona ostalo je samo 2000 osoba, a na izlasku iz Dugog Sela bilo ih je oko 8000.¹⁶⁷ Jesu li te brojke točne, teško je tvrditi, no zasigurno su pokazatelj zbivanja na tom dijelu puta. Dolaskom u grad kolone je dočekivalo dosta žena s hranom, no zarobljenici su odvođeni u logor (oružnička vojarna Vojnović).¹⁶⁸ Zanimljivo je da je 18. kolovoza u Zagrebu, na sjednici CK KPH, odlučeno da se zarobljeni mladi domobranci (ne spominju se ustaše) rasporede u radne bataljune, a u raspravi o stanju u logorima navodi se: »U logorima je slabo, pitanje se zaoštrilo nepravilnim postupcima prema zarobljenici-

¹⁵⁷ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 351.; J. RUKAVINA, »Sjećanje na 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 258.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 90.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 258.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 351.

¹⁵⁸ M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 262.-263.

¹⁵⁹ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945., 166.; M. MIHALIĆ, »U iščekivanju pravde«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 242

¹⁶⁰ Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 226.-233.

¹⁶¹ D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 92.-93.

¹⁶² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 348.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 51.; V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 39.-40.

¹⁶³ M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Izvešća partizanskih jedinica o završnim borbama s hrvatskim oružanim snagama«, u: *Spomenica Bleiburg*, 135.

¹⁶⁴ N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 153.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 437.-440.

¹⁶⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 439.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 153.-154.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 42.

¹⁶⁶ »Dnevnik 'križnog puta' Antuna Filipovića«, u: B. KOVAČEVIĆ, *Suza za Bleiburg*, 220.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 239.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 325.

¹⁶⁷ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 349.

¹⁶⁸ Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 42.-43.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 93.

ma. (...) Treća crnogorska divizija u Bjelovaru slabo se odnosi prema domobranima. (...) Potrebno je obezbijediti korespondenciju njih sa njihovim familijama. Ne smijemo dozvoliti da pojedinci iz šovinističkih razloga ubijaju neke zarobljene domobrane.«¹⁶⁹ Je li zaista bila riječ o pojedinačnim slučajevima, teško je reći, no čini se malo vjerojatnim da bi se o njima raspravljalo u državnom vrhu. Prema iskazima, veliko olakšanje predstavljali su paketi koji »su samo stizali s one strane žice«.¹⁷⁰ Prema popisima, dio zarobljenika nakon bjelovarskog logora, grupiran je i upućen u mjesta prebivališta (Zagreb, Osijek, Varaždin).

Iz Bjelovara manji dio zarobljenika odveden je prema Koprivnici (gdje su se spajali s kolonom iz smjera Varaždina i Ludbrega) i smješten u logoru Danica, u kojem je, kako navodi (u pretjeranoj maniri) J. Hećimović, bilo oko 5000 zarobljenika.¹⁷¹ Konkretnije brojke, što zarobljenika, što osoba koje su stradale u okolici logora, bit će teško utvrditi s obzirom na to da dostupna svjedočanstva nisu u potpunosti pouzdana.¹⁷² Prema literaturi, zarobljenici su otpremani i u logor Velika Pisanica,¹⁷³ a većina je krenula prema Đurđevcu (Pitomači) i Virovitici.¹⁷⁴ Vjekoslav Lasić navodi: »I danas smo marširali dvanaestak sati. Noge odrvenile, izubijane, trbuh prilijepljen uz kralježnicu.«¹⁷⁵ Velik umor (kako zarobljenika tako i pratnje, koja od Dugog Sela također pješači) opisuje i Zvonimir Brdarić.¹⁷⁶ Čini se da je umor pratnje pogodio nešto blažem odnosu prema zarobljenicima.¹⁷⁷ U Pitomači kolonu dočekuje narod s hranom.¹⁷⁸ Dolaskom u Viroviticu većina kolona je prenoćila u gradu ili na livadama oko grada.¹⁷⁹ Daljnji put prema Slatini neki zarobljenici prešli su vlakom (Gutmanova pruga).¹⁸⁰ Oni koji su do Slatine krenuli pješke navode da su ih, prolazeći kroz srpska sela (Cabuna, Meljani), stanovnici udarali i kamenovali te im davali otrovno mlijeko.¹⁸¹ U gradu je dio zarobljenika smješten na sajmištu, gdje ih je dočekalo dosta građanstva s hranom.¹⁸² Drugi dan dio zarobljenika, radi prevelikog unosa hrane, nije nastavio put.¹⁸³ Neke od kolona upućene su prema željezničkom kolodvoru, odakle su krenuli prema Osijeku.¹⁸⁴ Iz Slatine Zvonko Springer je krenuo prema Donjem Miholjcu, gdje je cijela skupina smještena u dvorištu prostrane zgrade (dvorac) te ubrzo krenula preko Valpova prema Osijeku.¹⁸⁵ Na izlasku iz Slatine jednu od zarobljeničkih kolona, kako se navodi, preuzimaju pripadnici milicije te pod pratnjom nastavljaju prema Voćinu.¹⁸⁶ Hećimović opisuje ovaj dio puta (Đeralije, Lisičine) kao jedan od težih.¹⁸⁷ Iste navode potvrđuje i Josip Kereži navodeći: »Žene

¹⁶⁹ B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 85.

¹⁷⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 444.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 43.

¹⁷¹ Josip HECIMOVIĆ, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps* (New York 1962.), 46.-47.; A. BELJO, *Yu - Genocid*, 150.

¹⁷² Z. DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine*, 191.-192.

¹⁷³ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 349.

¹⁷⁴ Isto, 444.-445.; J. HECIMOVIĆ, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 47.

¹⁷⁵ V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 44.

¹⁷⁶ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 167.

¹⁷⁷ Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 238.

¹⁷⁸ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 167.

¹⁷⁹ D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi*, 95.; Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 168.

¹⁸⁰ D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 94.-96.

¹⁸¹ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 168.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 56.

¹⁸² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 335., 345.

¹⁸³ D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 96.-97.

¹⁸⁴ Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 47.; S. KUMPF, *Pod znakom križnog puta*, 65.; Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 168.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 155.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 58.

¹⁸⁵ Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 241.-245.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 96.-97.

¹⁸⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 345.

¹⁸⁷ J. HECIMOVIĆ, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 48.-50.

u Voćinu davale su nam otrovano mlijeko. Civili, Srbi, pljačkali su nas i tukli.«¹⁸⁸ Stjepan Slipac također potvrđuje: »(...) nemilice su nas udarali, gdje su stigli, po glavi i leđima, psujući nas i smijući se istodobno.«¹⁸⁹

Od tuda jedan dio već prorijeđenih kolona krenuo je prema Osijeku. »Kretali smo se po ulicama Osijeka kao aveti, kao duhovi, kao sjene sebe samih (...).«¹⁹⁰ Stigavši na Zeleno Polje (industrijski prostor Kolarove ciglane), zarobljenici su popisivani i ispitivani.¹⁹¹ »Svaki dan su dolazili organi OZNA-e i odvodili zarobljenike transportirajući ih u zatvorenim vagonima u njihova boravišna mjesta.«¹⁹² Osim toga, logorom su se proširile razne bolesti, što je dodatno otežalo ukupno stanje.¹⁹³ Nakon Osijeka kolone su upućivane kroz gradove (uglavnom željeznicom), gdje se kako se navodi, nije više toliko pucalo i prestala su »izravna ubijanja«. ¹⁹⁴ Pojedine kolone upućene su prema Slavonskom Brodu te od tuda većinom prema Bosni, gdje su najčešće radili teške fizičke poslove.¹⁹⁵

Dio kolona iz Osijeka upućen je prema Požegi.¹⁹⁶ Boravak u požeškom logoru obilježen je pojavom trbušnog tifusa i opće iznemoglosti.¹⁹⁷ Dio zarobljenika vraćen je u smjeru Nove Gradiške, a dio prema Daruvaru i Bjelovaru. Od tuda su zarobljenici ukrcani na vlakove prema Zemunu, Beogradu i Skoplju, gdje su upućeni na rad.¹⁹⁸

Dio kolona upućen je prema Vinkovcima, gdje im se pridružuju zarobljenici koji dolaze iz smjera Slavenskog Broda.¹⁹⁹ Većina je kratko zadržana u logoru u kojem je, kako se navodi, »straža lijepo postupala« sa zarobljenicima.²⁰⁰ Od tuda su kolone ubrzo krenule prema Šidu. Većina sjećanja navodi: »Prolazeći kroz pravoslavna sela ubijali su civili više nego partizani. (...) Čekali su nas s motikama, vilama, sjekirama, drvetima (...). Žrtve su padale kroz sela i izvan sela.«²⁰¹ Daljnje odredište bila je Srijemska Mitrovica, točnije njezina kaznionica.²⁰² Logorsku

¹⁸⁸ Josip KEREŽI, »Od Bleiburga do Velesa«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 190.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 87.

¹⁸⁹ S. SLIPAC, »Moj križni put«, u: *Bleiburg 1945. - 1995.*, 116.; V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 46.-48.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 335.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 155.

¹⁹⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.

¹⁹¹ Dragan TRUHLI, »Do Bleiburga i natrag«, u: B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 210.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 101.

¹⁹² J. RUKAVINA, »Sjećanje na 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 258.

¹⁹³ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945. Dnevnički zapis«, u: Đ. MIKAŠEK, *Našička spomenica*, 168.-169.

¹⁹⁴ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.

¹⁹⁵ Isto; J. RADICA, *Sve naše Dakse*, 554.-555.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 261.-262.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 135.-136.

¹⁹⁶ V. LIPAK, »Kroz Sloveniju i Zagorje kao vuk samotnjak«, *Start* (Zagreb), 23. lipnja 1990., 72.-78.; Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 170.

¹⁹⁷ J. RUKAVINA, »Sjećanje na 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 258.-259.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 261., 407.; J. PAPIK, »Moji doživljaji one tragične godine«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 185.

¹⁹⁸ J. KEREŽI, »Od Bleiburga do Velesa«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 190.-191.; Josip TURKOVIĆ, »I ja sam preživio hrvatski križni put...«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 235.-236.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 143.-144.

¹⁹⁹ S. KRPAŃ, »Na Križnom putu«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 205.-206.

²⁰⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 336.

²⁰¹ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 281.-282.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 336.-337.

²⁰² *Bleiburškoj tragediji hrvatskog naroda*, 326.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 276., 336.; J. HECIMOVIC, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 72.-74.; Zlata GVOZDIĆ-FILJAK, Juraj LONČAREVIĆ, *Srijemska kalvarija Hrvata* (Zagreb 1995.), 232.-236.

svakodnevicu prekidalo je dijeljenje hrane i tifus koji je uzimao maha.²⁰³ Odatle je dio kolona krenuo prema Zemunu, Beogradu, Pančevu i Beloj Crkvi (Banat).²⁰⁴ Većinu sudionika put je vodio preko Iriga, Fruške Gore, Kamenice do Petrovaradina.²⁰⁵ U vojničkim barakama smještenim u gradskim utvrdama Petrovaradina nalazilo se oko 3000 do 4000 zarobljenika.²⁰⁶ Dio logoraša odveden je »na posljednju stanicu svog križnog puta«,²⁰⁷ a dio nastavlja put preko dunavskog mosta u Novi Sad i prema Bačkom Jarku.²⁰⁸ »Čujemo da idemo dalje. Stajemo u redove i čim je kolona ustrojena izlazimo iz tvrđave. Vode nas na željezničku stanicu i tu se ukrcavamo u dugačku kompoziciju marvenih vagona. (...) Stigli smo u Vršac.«²⁰⁹ U Vršcu su bila dva sabirališta, avionski hangari, gdje su smješteni časnici, te logor u kojem su bili dočasnici.²¹⁰ Logorom se proširila dizenterija pa »svaki dan po više najobičnijih mrtvačkih sanduka (...) izvoze na glavni ulaz iz logora«.²¹¹ Istražne metode korištene pri ispitivanjima i prepoznavanjima uglavnom su se svodile na: »Pali reflektor! Dobro ga obradi kako ti već umeš (...) Lupi me u glavu, a vidio sam da u ruci ima neku tvrdu vrećicu kojom me je udario (...)«²¹²

U iščekivanju daljnjeg pokreta, »(...) tužna povorka, sastavljena od ljudi vrlo opasnih po tadašnji poredak«, krenula je prema Pančevu i Beogradu.²¹³ Veći dio znatno smanjenih kolona iz Vršca je upućen prema Kovinu koji je za većinu bio posljednje odredište »križnih putova«. U logoru »hrane je bilo dovoljno i nitko se nije mogao požaliti da je gladan«.²¹⁴ Vladalo je opuštenije ozračje, dopušteni su kraći posjeti, odlazak na tržnicu, a poneki su odlazili na rad u vršačke vinograde ili po vodu potrebnu za kuhanje.²¹⁵ Logor se pomalo praznio, a veći dio zarobljenika otpušten je s proglašenjem opće amnestije 3. kolovoza 1945. godine. Proglašenjem amnestije nisu završile patnje. Napuštanjem logora dio osoba upućen je u brojne istražne zatvore nakon kojih su slijedili sudski procesi i višegodišnje zatvorske kazne ili boravak u radnim logorima.

Ukupan broj ljudi stradalih na Bleiburgu i duž križnog puta i danas nije u potpunosti istražen. Procjene o kojima se govori doista su raznolike i većinom se ne temelje na demografskim istraživanjima.²¹⁶ Neke konkretnije brojke, manje-više prihvaćene u historiografiji, donose radovi Vladimira Žerjavića koji navodi kako je u bleiburškim događajima živote izgubilo oko 50.000 do

²⁰³ N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 202.; Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 250.; Josip POLJAK, »Srijemsko - mitrovački tifusari«, *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. V., br. 41., lipanj 1995., 35.-36.; god. VI., br. 48., ožujak 1996., 46.-47.

²⁰⁴ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 339., 347.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 284.

²⁰⁵ S. KRPAN, »Na Križnom putu«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 206.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 276., 324.

²⁰⁶ J. HECIMOVIC, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 78.; N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 202.-203.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 324.

²⁰⁷ J. HECIMOVIC, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 78.

²⁰⁸ Isto, 81.-82.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 318.

²⁰⁹ V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 63.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 318.; N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 203

²¹⁰ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 318.-319., 324.-325., 337.

²¹¹ V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 64.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 49.

²¹² Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 53.

²¹³ S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 107.-110.

²¹⁴ V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 68.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 276., 319., 325.

²¹⁵ S. KRPAN, »Na Križnom putu«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 207.; N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 204.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 69.; Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 319.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 95.-96.

²¹⁶ Npr. J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 110.; Bruno BUŠIĆ, »Žrtve rata«, *Hrvatski književni list*, br. 15., srpanj 1969., 2.-3.; B. BUŠIĆ, *Jedino Hrvatska!* (Toronto 1983.), 541.-563.; Zvonimir ŠEPAROVIC, »Poklonimo se žrtvama Bleiburga«, u: *50 godina Bleiburga*, 221.-226.; J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike* (Zagreb 1995.), 127.; Mihael SOBOLEVSKI, »Između Jasenovca i Bleiburga«, *Erasmus* (Zagreb 1993./94.), 42.-47.; Kazimir KATALINIĆ, *Argumenti: NDH, BiH, Bleiburg i genocid* (Buenos Aires-Zagreb 1993.);

55.000 ljudi.²¹⁷ Poneke konkretnije pokazatelje mogli bi pružiti žrtvoslovi koji se bave ljudskim gubicima užih teritorijalnih cjelina, no i njihovi podaci nerijetko su neutemeljeni i kontradiktorni. Dio podataka za područje Koprivničko-križevačke županije obradila je Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Sabora Republike Hrvatske. U svom izvješću donosi neke spoznaje o masovnim grobnicama na tom području (Đurđevac, Mićetinac, Sirova Katalena, Ferdinandovec, Kalinovec i dr.) te popis evidentiranih ratnih i poratnih žrtava. Na koprivničkom području utvrđeno je 2448 žrtava, a na području Đurđevca evidentirano je 2596 osoba.²¹⁸ Ti rezultati obuhvaćaju podatke prikupljene od veljače 1992. do rujna 1999. i ne odnose se samo na žrtve Bleiburga i križnog puta pa je konačan broj i tu još jako daleko. Nerazjašnjenost kao da pogoduje svima, no na kraju ipak ostaje moralna obaveza - obilježiti grobišta i evidentirati stradale. No, to čini se i nije tako važno pa je, sukladno tome, u međuvremenu i Komisija ukinuta.

Sudbine ljudi koji su prošli križni put doista su raznolike, kao i osobni doživljaji, stoga je iznimno teško opisati opću procjenu ukupnih događanja. No, sva ta sjećanja ipak potvrđuju ono što je naloženo u proglasu Vrhovnog štaba NOV i POJ, od 8. rujna 1944.: »Udarajte nemilosrdno po neprijateljskim kolonama i uništavajte njihovu živu silu. Čim više fašističkih kostiju ostane u našoj zemlji, više ćete se odužiti onim bezbrojnim žrtvama koje su pale od zločinačke ruke fašističkih osvajača.«²¹⁹ Stoga je »ruka pravde, ruka osvetnica« dostigla »ogromnu većinu«, kako to navodi maršal Josip Broz Tito u svom govoru 26. svibnja 1945. u Ljubljani.²²⁰

SAŽETAK

Bleiburg i križni put predstavljaju jednu od kompleksnijih tema novije hrvatske povijesti. Njezina otvorena pitanja još nas vraćaju u završnicu Drugoga svjetskog rata. Njezine brojne nepoznanice traže odgovore i suočavaju nas s ograničenošću povijesnog zanata. Nedostupnost/nepostojanje dokumenata i arhivske građe prisiljava nas da se oslonimo na brojna sjećanja, čiji široki (gotovo nepregledni) raspon dodatno otežava posao. Na osnovi memoaristike, publicistike i historiografije u radu se analiziraju događaji s kraja Drugoga svjetskog rata. Kronološkim redom prate se slom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i dolazak, tj. uspostava novog režima. Nadalje, analizira se povlačenje (njegova organizacija, provedba i smjerovi) velikog broja vojske i civila prema Zapadnim saveznicima u Koruškoj. U tekstu se obrađuju i najvažniji segmenti pregovora u bleiburškom dvorcu i izručenja zarobljene kolone te u konačnici njihova dugotrajnog povratka u domovinu.

SUMMARY

Bleiburg and »stations of the cross« is one of the complex issues of recent Croatian history. It presents an open issue still point out to the ending of the Second World War.. there are many

²¹⁷ Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga* (Zagreb 1992.), 75.; V. ŽERJAVIĆ, »Demografija o Bleiburgu«, u: *Otvoreni dossier: Bleiburg*, ur. Marko Grčić (Zagreb 1990., drugo, prošireno izdanje), 227.-232.; V. ŽERJAVIĆ, »Žrtve oko Bleiburga i na križnom putu«, u: *U Bleiburgu iskra*, 75.-89.; V. ŽERJAVIĆ, »Žrtve oko Bleiburga i na križnom putu«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 151.-159.

²¹⁸ Z. DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine*, 190.-191.

²¹⁹ *Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941. - 1945. Dokumenti i materijali*, ur. Stanislav Stojanović i dr. (Beograd 1996.), 500.-501.

²²⁰ J. B. TITO, *Sabrana djela 28* (Beograd 1988.), 78.

factual dilemmas, requiring answers and makes us face the limits of historians' work. some archives being unavailable, some non-existing, some documents lacking, all this forces us to turn to memories, with wide (almost incomprehensively large) range adds up to difficulty of the task. Based on published memoirs, publications and historiography, the paper analyzes events that had happened at the end of the World War Two. In chronological order the paper follows collapse of so-called Independent State of Croatia (NDH) and coming of the new regime. Furthermore, the paper analyzes NDH armies retreat (its organization, the course and directions) of large numbers of troops and civilians toward the Western Allies stationed in Styria, Austria. The paper deals with the most important segments of truce negotiations held at Bleiburg castle and surrender the captured columns, and their long walk back home.